

Élmény és világkép az első világháború magyar költészetében

Dolgozatomnak nem lehet feladata az első világháború történelmi eseményeit, tényeit reprodukálni. Csupán arra emlékeztetek, hogy a tizenötmillió emberáldozatot követelő vérengzés (a magyar veszteség a 3,4 millió behívott katonából 531 ezer halott, fél milliónál több súlyos sebesült, továbbá 833 ezer hadifogoly)¹ előidézéséért mind az öt európai nagyhatalom (Nagy-Britannia, Franciaország, Német Birodalom, Osztrák–Magyar Monarchia, Oroszország) felelős valamilyen mértékben. A legsúlyosabb felelősség azonban az Osztrák–Magyar Monarchiát terheli, hiszen ez az államalakulat lobbantotta lángra az évtizedek alatt felhalmozódott gyúanyagot a Szerbiának küldött hadüzenettel, jóllehet a hivatalos propaganda szerint az ellenség erőltette ránk a háborút, mi csak védekeztünk. Tisza István még abban a beszédében is ezt hangoztatta, amelyben elismerte, hogy a háborút elvesztettük. Kérdés, hogy az általa vezetett magyar kormány döntési pozíciója mennyiben volt szuverén vagy determinált, de az bizonyos, hogy hatalmas erőket mozgósított, és lehengerlő propagandát fejtett ki a háború anyagi és szellemi támogatása érdekében.

A sok-sok háborús kommentár közül idézek egy szignifikáns szövegrészetet:

Ez a mi háborúnk egy külön sziget, a világháború lángtengerében. Merőben más mint akár a velünk harcoló szövetséges népek, vagy akár ellenségeink háborúi. Mi nem harcolunk az imperializmusért, nem vezetnek hódítási vágyak, fegyvereinket nem kormányozza a gazdasági érdek, ágyúinkból nem a naczionalizmusnak hazudott fajgyűlölet harsog elő. A mi háborúnk *föld szagu*. A fenyegetett hazai föld siró kiáltása adja kezünkbe a fegyvert. A mi harczunk a legnemesebb értelemben vett érzelmi harcz. A háború politikai háttere elvonul s előtérbe lép a háború romantikus oldala.²

Ifjabb Mikszáth Kálmán elfelejtette, hogy ebből a büszkén vállalt hamis tudatból vagy önféltreértésből a háború politikai hátterével együtt elvonult a józan ész is. Mert a háború nem érzelmi kérdés, nem pózoló tisztelgés és sarkantyúpengetés a díszszemlén, hanem materiális erőpróba. Az egyéni vagy kiscsoportos hősiesség határfoka minimális, alig van jelentősége. Az a fél nyer, amely nagyobb ember- és hadianyaggal,

¹ ORMOS Mária, *Magyarország a két világháború korában: 1914–1945*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 1998, 24.

² Ifj. MIKSZÁTH Kálmán, *Háború és romantika*. Gyóni Géza: „Lengyel mezőkön, táborníz mellett.”, Vasárnapi Újság, 1915/18, 291. (Kiemelés az eredetiben.)

modernebb technikával és felkészültebb hadvezetéssel rendelkezik, noha az ellenség soraiban lehetnek fegyelmezettebb, bátrabb katonák. Felettebb sajnálatos, hogy a magyar közgondolkodásban előtérbe került a háború romantikus oldala, elsősorban a túlbecsült katonai hősiesség mítosza.

Ennek tudható be, hogy a hadüzenet hírére, sőt a háború kitörését – a korabeli média visszajelzéseire utalok – a lakosság döntő többsége lelkesedéssel, valósággal kitörő örömmel fogadta.

Az az óriási lelkesedés, mellyel a háború kitörésekor Németországban és a Monarchiában a nagy tömegek az első hívó szóra a zászlók alá sereglettek, azt bizonyítja, hogy a tömeg vállalta, akarta ezt a háborút, s megérezte, hogy létérdekünk azt minden erőnk megfeszítésével, dicsőségesen végigküzdeni³

– vélekedett a kortárs történész.

A nagyobb időtávlatból visszatekintő Ormos Mária azt írja, hogy „néhány tucat pacifistát nem számítva, szinte az egész lakosság boldogan rohant a háborúba”.⁴ Kérdés, mennyiben reális ez a hangulatjelentés? Több forrásból tudható például, hogy a hatóságok a fővárosban a háború mellett tüntetőket béreltek fel. Továbbá a megokolt háborúellenességnek, vagy a nyílt pacifista meggyőződésnek, a sajtó – különösen az első hetekben – nem adhatott teret, mert az hivatalosan defetizmusnak számított volna. Ne felejtjük, hogy azonnal megváltoztatták a sajtótörvényt és bevezették a cenzúrát. Hogy az ország lakossága valójában milyen arányban helyeselte vagy ellenezte a hadüzenetet, ezt sohasem fogjuk pontosan megtudni, mert nem készült ilyen felmérés. Tény, hogy rövidesen – a veszteségeket és az ellátási zavarokat tapasztalva – a háborúban a lelkesedést undor és félelem váltotta fel, és a hadseregben is lohadt a harci láz.

A háború kérdésében vallott állásfoglalás hivatalosan tehát a hazafiság próbájának egyfajta „lakmuspapírja” volt. Az „igaz magyar”, úgymond, támogatja a háború eszméjét, mert a „kutya Szerbiát” meg kell büntetni, móresre kell tanítani.

Én láttam – emlékezik Kosztolányi Dezső –, amint a mozgósító plakátok előtt megállt néhány detektív, [...] és minthogy senki sem lelkesedett, kezüket a szívükre szorítva, külön napidíjért elénekelték a háború első, gyalázatos nótáját: *Megállj, megállj, kutya Szerbia*. Az utca, mely ősídók óta nem változott, velük énekelt.⁵

³ TURNOWSKY Sándor, *Három tanulmány a háborúról*, Bp., Franklin, 1915, 39.

⁴ ORMOS, *i. m.*, 11.

⁵ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Visszajáró dalok*, Pesti Napló, 1918. nov. 10.; Uő., *Füst*, s. a. r. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1970, 492.

A jó hazafi engedelmes alattvaló, gondolkodás nélkül elfogadja a többség döntéseit, a létező világ realitását és igazságosságát, hisz a gondviselésben és a győzelemben, minden reggel imádkozik a királyért és a hazáért, tiszteli a szövetséges Németországot, gyűlöli az ellenséget. Aki e rendszert alkotó kritériumok bármelyikét nem vállalja, nem vallja, az nem jó magyar, az defetista, sőt áruló. Naplójában Oláh Gábor ekképp mentegetőzik: „Átkozd meg ezt a kort, te eljövendő idők költője! Nekem nem szabad, mert hazaárulást olvas fejemre a gyáván együtt bőgő csorda.”⁶

A már korábban megosztott irodalmi-művészeti világ képviselői különbözőképpen reagáltak a háborúra. A lényegi választóvonal – törvényszerűen – a világnézet volt, áttételesen a modernitáshoz való viszony, mely már a századforduló táján kiváltotta az éles szembenállást. A modernitás magyar csírái – lévén a kapitalizmus kulturális transzfigurációjáról van szó – feltűnnek Arany János öregkori lírájában, Reviczky, Komjáthy, Vajda János és mások költészetében, Mikszáth, Tolnai, Bródy prózájában, de önálló életre kelni nem tudnak, világnézeti és mentális hatásuk, pozíciójuk csak a *Nyugat* révén válik markánsan jelenlévővé, de akkor sem dominánssá. A főleg agrárius érdekeltségű államhatalom kulturális intézményrendszere az egyházak és lapjaik segítségével minden eszközt megragadott, hogy a modernitás mentális hozadékát, mint a „kozropolita életérzés” érvényesülését megakadályozza. Másrészt, amint arra Lengyel András egy tanulmányában rámutatott, társadalmilag és egyénileg egyaránt működött az örökölt szociokulturális szűrő: a maguk körében még az elnyomott társadalmi rétegek is konzervatív értékkövetők voltak. Babits Mihály is azt tapasztalta: „a közönség általában el szokott már attól, hogy a versben mást keressen, mint frázist vagy nótát”.⁷ Az új hatások befogadása viszonylag kevés művész és műélvező szükséglete volt, „az »idegen« értelemszerűen csak divatként, azaz meg nem értetten érvényesülhetett”. Hozzáteszem: ráadásul a szellem emberei, köztük az írók, költők elég nagy számban állami vagy egyházi alkalmazásban álltak, ez is korlátozó tényezőnek bizonyult abban, hogy az úgynevezett „ellenkultúra” híveivé merjenek szegődni.⁸ A konzervatív, nép-nemzeti csoport háború-párti volt, míg az „új időknek új dalaival” fellépő nemzedék – az első napok bizonytalanságait nem számítva – nem egyforma alapállásból ugyan, többségében a béke híve, s egyre radikálisabban. A háborús antológiák legsűrűbb szereplői: Ábrányi Emil, Emőd Tamás, Jászay-Horváth Elemér, Lamperth Géza, Molnár Jenő, Sajó Sándor, Szabolcska Mihály, Szávay Zoltán, Vargha Gyula és Vértessy Gyula.

Babits a vérengzéstől iszonyodott, fiatalok értelmetlen halálát gyászolta, Ady a késve megindult polgári fejlődés végzetes, helyrehozhatatlan kisiklását diagnosztizálta.

⁶ OLÁH Gábor, *Naplók*, szerk. LAKNER Lajos, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002, 192.

⁷ BABITS Mihály, *Keresztülkasul az életemen*, Bp., Kairosz Kiadó, 1997, 101.

⁸ LENGYEL András, *A modernitás kibontakozása és törései: A magyar kultúra mélyszerkezetének átalakulása a 20. század első felében* = L. A., *Képzelet, írás, hatalom: Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*, Szeged, Quintus Kiadó, 2010, 61–116.

zálta, és a nemzethalált vizionálta. Mindkét oldalon akadt azonban egy-két kivétel. A konzervatív Endrődi Sándor (*Viharok fölött*), Kiss József (*Sirályok az Északi-tengeren*) az emberi méltóság, a nembeliség megcsúfolásaként élte meg a háborút, míg a másik oldalon főleg Juhász Gyula írt néhány, a háborús propaganda szellemében fogant költeményt (*Csodálatos napok*), Kosztolányi meg műfordításaival szolgált a korszaknak. Magyarította például a világháború leghírhedtebb költeményét, Ernst Lissauer *Hass gegen England* című versét (*A gyűlölet éneke* címmel), továbbá „kibányásztá” az angol, francia, olasz irodalomból a saját nemzetüket ostromozó, gúnyoló verseket, szövegeket (Shelley, Byron, Shaw, Voltaire, Flaubert és Dante műveiből).⁹ De idők múltával mindkét költő a béke hívévé szegődött. Kosztolányi 1917-ben megírta a *Szörny* című bábjátékát, melynek cselekménye valósággal előképe a későbbi Tisza-merényletnek. A harmadik csoport, az avantgarde költők némelyike az emberi-erkölcsi próba nagy individuális lehetőségét látta a háborúban, akárcsak Balázs Béla, aki azonnal önkéntesnek jelentkezett és sebesüléséig a fronton harcolt. De Ady Endre, Kaffka Margit, Szép Ernő, Lengyel Menyhért, Dutka Ákos, Tóth Árpád, Franyó Zoltán, Nadányi Zoltán és még néhányan egy pillanatra sem tántorodtak meg. Elismerés illeti azokat a kevésbé ismert költőket is, akik elutasították a gyűlölködést, a vérontást és a békességóhajítás elégiáit keseregtek. (Kiss József: *Elbujdosott álmom*; Bródy Miksa: *Karácsony*; Reichard Pirooska: *Közös gyász*) „Most, most, amikor gyűlölni erény, / Én senkit, senkit gyűlölni nem tudok” – írja például Bródy Sándor 1915 karácsonyán, „a gyűlölet ünnepén”.

Mindhárom irányzat költői olykor üzentek egymásnak is, nem éppen barátságosan. Gyóni Géza a kis entellektüelleket, a franciásokat, a holnaposokat, a *Nyugat* majmolóit becsméreli (*Levél Nyugatra*). Gyóni (1884–1917) a háború elején lelkes katonaverseket írt, melyeket Rákosi Jenő lapja az egekig magasztalt, s az epigon költőt kijátszotta mestere, Ady ellen. Gyóni később – a háború gyilkos szellemét, céltalanságát megismerve, Przemysl ostroma és a hadifogság gyötrelmei közt – egy-két megrázó verssel ellensúlyozta pályakezdésének gyarlóságait. (*Cézár, én nem megyek*; *Csak egy éjszakára*). Harsányi Lajos szerint „nem kell több a Szajna felől érkező condra ének a magyar szívének” (*Prológus az új élet elé*). De Ady és Babits Mihály sem maradt adós. „Csörtettek bátran a senkik” – írta Ady, Babits pedig a mások sós könnyében fürdő költőket állította pellengérré. (*Háborús anthológiák*). Az *Élet* című katolikus folyóirat a háborús költeményeket himnuszoknak és csatadaloknak minősítette, a háborúellenes verseket vonyításoknak degradálta.¹⁰

A prímet mind mennyiségben, mind hangerőségben a konzervatív költők vitték, valósággal felcsaptak „őfelsége irodalmi hadiszállítói”-nak, s mint ilyenek, szimbolikusan a hatalmat képviselték. Ezért tudatunkban a háborús költészet, mint fogalomjelölő terminus technicus, voltaképpen az esztétikai pozíciót feladó, propagandacélzatú „srapnel-költészet” (Tóth Árpád) jelenti, amely önmagát feltolva, a nemzeti

⁹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Az entente kiskátéja*, A Hét, 1915/2, 345–346.

¹⁰ *Glosszák*, Élet, 1915/I, (ápr. 25.), 415.

identitást kisajátítva, a csoportnyomás és a szellemi diktatúra eszközeként is szolgált: a költőnek hazafias kötelessége a harcra buzdítani! Szinte parancsolta: ha férfi vagy, ott a helyed a harctéren, ha meghalsz, haláloed hősi halál. Ezt Szentimrei Jenő verse ekképp deklarálja: „Elmentek húszan és meghaltak húszan. / És mi van ebben? Magyarok mentek...” (*Ének a húszakról*).

Az össztermést lehetetlen számba venni. A német irodalomtörténészek a maguk e tárgyba vágó versanyagát már 1915 első napjaiban több mint százezerre becsülték. Nem kétséges, hogy a magyar termés is tízezres nagyságrendben mérhető, ahogyan erre Gyulai Ágost is utal.¹¹ Ugyanis nemcsak az irodalmi hetilapok (*A Hét, Nyugat, A Cél, Új Idők, Vasárnapi Újság*), a nagy fővárosi újságok, de a vidéki lapok is ontották a harcias költeményeket. Épp ezért be kellett határolnom kutatásom körét. Elsősorban a négy korabeli versantológiára támaszkodtam,¹² továbbá néhány markánsan negatív vagy pozitív szerepet játszó költő munkásságára, s a hatalmas anyagból a főbb tendenciákat igyekeztem kiszűrni.

A háborús költemények egyik fő szólama, egyben világképkonstituáló vonulata azt hirdette, hogy a magyarság részéről védekező, tehát igazságos harc folyik. Ebben volt annyi igazság, hogy Oroszország, Olaszország és Románia egyaránt támadólag lépett fel az Osztrák–Magyar Monarchia ellen, de az okozat ok nélküli említése, az ártatlanság hangoztatása már csúsztatás. Egy fiatalon elesett kolozsvári tanárember, kezdő költő, Barabás Ábel is elköveti ezt a csúsztatást. „Hogy ránk csapott az egész világ orozva” (*Segítsd őket, igazság Istene*). E rapszódiánál azért is érdemes elidőznünk, mert szemléleti horizontján feltűnik két olyan elem, amely szinte teljes mértékben hiányzik a magyar háborús költészetből. Az egyik az osztrák–magyar érdekezésség: „Német, magyar és osztrákok honából / kívántok éhes hollók prédarészt?” Jóllehet tucatnyi költemény méltatja a német fegyverek dicsőségét (gróf Zichy Géza: *Német sógor*, Lampérth Géza: *A német dobosok*), ugyanannyi hódol a királynak: annak a Ferenc Józsefnek, aki leverte a magyar szabadságharcot, s az aradi tizenhárom sorsát Haynaura bízta.¹³ Ugyanakkor alig találunk az osztrák–magyar sorsközösséget, a monarchikus állam-egységet képviselő költeményt. Gyóni Géza „szellemtáncoltató” költeménye sem az (*Ferenc Ferdinánd jár a hadak élén*), jóllehet a katonák nagyobb része a közös hadsereg egységeiben szolgált. Erre a jelenségre már Oláh Gábor is felfigyelt.¹⁴ Az első, kétnyelvű háborús antológia egyenesen arra enged következtetni,

¹¹ GYULAI Ágost, *A magyar háborús költészetről = Háborús anthológia*, szerk. Gy. Á., Bp., „Élet” Irodalmi és Nyomda Rt., 1916, 6–8.

¹² *Éljen! Háborús versek 1914–1915.*, gyűjtötte STOCKINGER Gyula, Bécs, Kirsch, 1915; *A háború költésze: Szemelvények*, írta és szerk. VAJDA Gyula, Bp., Rózsavölgyi és Ts. kiadása, 1915; *Háborús versek könyve. Magyar költők 1914–15-ben*, szerk. SZABOLCSKA Mihály, Bp., Singer és Wolfner, 1916; GYULAI, *i. m.*

¹³ „Magyarok istene! – Akit úgy imádunk: / Minden áldásoddal áldd meg ősz királyunk.” (Hevesi József: *Imádság*); „Most egy itt nemzet és király” (Sajó Sándor: *Harci ének*)

¹⁴ OLÁH Gábor, *Háború és háborús költészet*, 1915. = O. G., *Költők és írók: Tanulmányok*, Debrecen, Kerész József Könyvnyomdája, 1932.

hogyan az osztrák költők tudatában erősebben élt a provizórikus sorsazonosság, több német nyelvű vers dicsőíti a magyar huszárt és bakát. (*Arpads Söhne; Die roten Teufel; Der Honvedhusar.*)¹⁵

A másik ritka motívum Barabás versének, hogy a költő a nemzetiségekkel, mint hű állampolgárokkal és fegyvertársakkal számol, „Oh, megtanít most horvát, tót, román, / Cseh és lengyel nép annyi hű fia...” – üzeni az ellenségnek. (Ez nem csúsztatás: mint tudjuk, a nemzetiségek zömmel éppenséggel a történelmi Magyarország sírásói lettek.)

Szép számmal születnek a világháborút az 1848–49-es szabadságharcra szerves összefüggésbe hozó költemények: „Jön a muszka? / No, csak jöjjön, visszaadjuk Világost” (Tóth László: *Az utolsó honvéd*); „Világosért fizet ma vissza néktek / Rabszolgatartó cár, te földi szégyen, / E robogó, új magyar nemzedék!” (Juhász Gyula: *Világosért*). Mások Tinódi, Balassi, Zrínyi, Petőfi katona költészetének folytatását látták és láttatták az új keletű harci dalokban. Sőt, akadt, aki még távolibb múltba ment vissza ihletért: „Etele turulja harcosszívét edzi” (Hegedűs István: *Halálfejes zászló*).

Négy antológiában szerepel Szabolcska Mihály *Hadba-szálláskor* című versezete, amely valóságos gyűjtőmedencéje, koncentrátuma a fellengzős és felelőtlen nacionalizmusnak, sőt: militarizmusnak. „Gyönyörűség látni téged, / Ilyen nagynak, ilyen szépnek, / Édes magyar nemzetem! / Ahogy szíved lángra lobban, / E daliás nagy napokban: / Régi, igaz mivoltodban / [...] Így szállsz te a harcba mindig, / [...] Mint-ha esküvőre mennél, / – Háborús kép, nincs szebb ennél / [...]” – írja a református lelkész, majd az utolsó versszakban biztos győzelmet jósol a világ legnagyobb nemzetének. Zemléni Árpád elvakult turáni képzetében a magyar (és nem osztrák–magyar!) hadsereg a törökkel való szövetség folytán még nagyobb hivatás vár:

Ha megvédted országunk határát,
Magyar sereg, új feladat vár rád!
Kezet fogván törökök hadával,
Le kell számolj a bitorló szlávval,
Turáni lobogónk
Szálldossal, szálldossal!

(*A magyar hadsereghez*)

A háborús költészet törzsanyagát a hősködő, a halált bagatellizáló, a hősi halált dicsőítő szövegek képezik. (Szász Károly: *Két honvéd*, Vértessy Gyula: *Indulóban*). A hősködés, a pátosz Fenyő Miksa – a jó ízlés és az ítélőképesség kontrollja híján – a középszer jellemző sajátossága.¹⁶ Nem természetes reflexió, sőt hamis lélektani beállítás, hogy az anya fia elestét büszkén veszi tudomásul, mert „meghalt a hazáért”.

¹⁵ *Éljen! Háborús versek...*, 2.

¹⁶ FENYŐ Miksa, *Lengyel mezőkön, tábornok mellett: Gyóni Géza versei*, Nyugat, 1915/21, 1234.

(Szabolcska László: *Levél Galíciából*.) Egy minden ízében hiteltelen ábrázolást idézek, amely pontosan tükrözi az élmény nélküli szemléletet. A huszárok „Két óra hosszat védték a szent határt”, de a címszereplő súlyosan megsérül:

S oly vidám, kedves mosolya volt,
Midőn az orvos fölébe hajolt:

„Hejh, doktor uram! Sohse veszkelődjék!
Az én tudóm biz átállótték!

Huszárlovam megabrakolva –
Megyünk az Isten elé, raportra.”

(Radó Antal: *Kerekes Márton*)

Egy másik, a középszerre jellemző hangnem a sentimentalizmus, a könnyfacsaró hatás keresés, amiben főleg amatőrök jártak elől (Bartók Antal: *Katonadal*, Dr. Bakács István: *Dalok a lövészárokból*).

Néhány militarista írásmű ócsárolja a „poshadt” békét – mint a liberalizmus, a kozmopolitizmus és főleg a szabadkőműves gondolat melegágyát. Politikusok, mint Tisza István, Andrássy Gyula, Apponyi Albert; neves közőírók, például Beöthy Zsolt, Rákosi Jenő, de egyházi személyiségek is, köztük Prohászka Ottokár, Ravasz László, arra vállalkoztak, hogy bizonyítsák: a háború szükséges rossz. Prohászkat idézem: „Igaz, hogy a háború kín és küzdelem az egyesnek, de mint nemzeti s társadalmi erőfeszítés, betörés, nemcsak kín az, hanem a haladás s fejlődés feltétele, új világok nyitánya.”¹⁷ Olyan verselő is akadt – például Lenkei Henrik – aki szerint „A rothadásnak minden fene szörnye / Belefulladás a rémes vérözönbe”, ezért dúsabb lesz a televény (*Végítélet*). Juhász Gyula a „meddő és beteg békét” megvetéssel említi (*Csodálatos napok*). Még az Ady által becsült Szilágyi Géza is úgy vélte, hogy az arany által megrottott, „Az elposhadt vérű világot / a vas egészségesre váltja” (*Vas és arany*).

A propaganda-költészet feladata volt a nemzeti egység illúzióját kelteni. Ennek érdekében születtek a népi gondolkodást imitáló szövegek, helyzetdalok, románcok, balladák, rímbe szedett fiktív bakalevelek (Jászay-Horváth Elemér: *Bakalevél*; Lampérth Géza: *Egy sebesült katona levele*), vagy olykor katonák által írott klapanciák, népi katonanóták. Ezek közt Síkabonyi Antal elemzése szerint egyetlen új, eredeti sincs. E termék „legjellemzőbb sajátossága, hogy a műköltészetnél is inkább merevül a múltba”.¹⁸ Dicsérik tehát a rettenthetetlen bátorságú parasztkatonát (Benedek Elek: *Nagy Pál*, Sas Ede: *A nábob fia*). Zilahy Lajos jövőbe vetített idilljében földet, házat, tisztaszobát Ferenc József képpel a falon, zöld hegyek borát a pincében, két kövér

¹⁷ PROHÁSZKA Ottokár, *A háború botrányköve*, *Élet*, 1915/I, 146–148.

¹⁸ SÍKABONYI Antal, *Az alkotó lélek és a háború*, Bp., Pallas, 1918, 120.

kocát az udvar végén, és győzelmet ígér nekik (*Vigasztalás*). A tisztii állomány és a legénység kapcsolatát a háborús versek közvetve ábrázolják, természetesen idealizálva. Későbbi szépirodalmi alkotások nem mindig igazolják ezt a paternalista viszonyt. Markovits Rodion például a *Szibériai garnizon* című riportregényében lehangoló képet fest a fogságba esett hivatásos tiszteknek a legénységgel szemben tanúsított mentalitásáról. Erdélyi József tartalékos hadnagy írja önéletrajzi regényében, hogy a szabályzati tilalom ellenére néha felpofozott egy-egy bakát.¹⁹

Czóbel Minka verse azt ígéri, hogy a feleségek, a menyasszonyok hűségesek, türelmesek, várják szeretteiket haza (*Tartalék*). Már aki. Mert Szabó Pál meg „nagy erkölcsi etolódásról” beszél *Emberek* című regényében, s többek között azt írja, hogy „vannak esetek, mikor a parasztmadonnák is belerúgnak az erkölcs és tisztesség fogalmába”, a háború végén pedig „kezdik elsimítani az erkölcs hímes mezején támadt vakondtúrásokat”.²⁰ Bármelyik hadsereg katonái némi élelemért vagy apró értékekért erőszak nélkül nőhöz jutottak a megszállt területeken. Itthon a hadiözvegyek serdülő fiúkkal vigasztalódtak, a leszerelt vagy a fogságból megtért katonák közül többeket az a meglepetés ért, hogy egy-két gyerekkel több van otthon, mint amikor bevonultak. (Lásd Móra Ferenc *Ének a búzamezőkről* című regényét.)

S végül néhány szó az ellenséget gúnyoló, gyűlölködő versek arzenáljáról. Sajnálatos módon néhány esetben az imádságnak indult költemény is a gyűlölködésbe csapott át. Legfőbb célpont a cári Oroszország és az orosz katona volt, de szálltak becsmérlő üzenetek az angoloknak, franciáknak, olaszoknak, szerbeknek, s még a japánoknak is. (Lásd például Farkas Imre, Ábrányi Emil, ifj. Szász Béla, Benedek Elek és mások versét Gyulai Ágost antológiájának *Szent harag* című fejezetében.) A *Nyugati* emberei erre voltak a legérzékenyebbek, s teljes joggal. „Érdekes része a háború hatására keletkezett költészetnek a katonai jelekre készült gúnyos versek” – olvasom Kacsóh Pongrác tanulmányában.²¹ Ilyet azonban nem találtam. Rábukkantam viszont egy humoros versre, amelynek „hőse” nem szeretné, ha halála alkalmával Gábor Andor írna róla háborús balladát.²² Tehát nem apadt el a humor forrása, ami ezúttal méltán nevezhető tragikomikus élcelődésnek.

Tóth Árpád szerint ha „néhány hét alatt végére jártunk volna a háborúnak, ma bajosan röstelkednénk harci ujjongásainkon”.²³ A győzelem igazolta volna a háborús lelkesedést, az oktalan optimizmust? Egy friss tanulmányában Szokolczay Lajos megkérdezi: „Bűnhődhetik-e a költő azért, mert hitt – sokak számára ma furcsa, lírán kívüli ez a szó – az eljövendő győzelemben? A vereségre sarkallt volna?”²⁴ A válasz

¹⁹ ERDÉLYI József, *A harmadik fiú*, Bp., Turul Kiadó, é. n., 181.

²⁰ SZABÓ Pál, *Emberek = Sz. P., Emberek: Három kisregény*, Bp., Szépirodalmi, 1962, 164.

²¹ KACSÓH Pongrác, *A háború és a zene = Inter arma*, s. a. r. VÖRÖSVÁRY Ferenc, Bp., Franklin, 1915, 240.

²² A Hét, 1916, (17. sz.), ápr. 23., 215.

²³ TÓTH Árpád, *Háborús lírikusok*, Nyugat, 1916/II, 891–893.

²⁴ SZAKOLCZAY Lajos, „Fejükön a halál fehér glóriája”: *Az I. világháborús versek antológiáiról*, Kortárs, 2014/7–8, 158–163.

elmarad, talán azért, mert a második kérdés nonszensz. De nonszensz a háborúért lelkesedni hódítási ösztönből, „annexiós kéjből” (Babits), dicsvágyból, nemzeti büszkeségből. Mert a háború – Babits szerint – „őseMBERI, őSÁLLATI DOLG”.²⁵ S ahol a cél az öldöklés, ott számúzve van a humanizmus.²⁶ Márpedig a költészet rendeltetése a vox humana lenne. Vagy Rédey Tivadart igazolná a háborús öldöklés: „Gyilkolni nem kell, ám félni sem kell – / Embernél a ló emberebb ember” (*Lovak a csatatéren*).

Ady, Babits és Kosztolányi nyelvhasználatával a magyar költészet hatalmas lendületet kapott. A háborús költők számára azonban a nyelv állapota nem okozott gondot, ezért nem érzékelték a frázis lappangó veszélyét, az akart népieskedés unalmát. Innen van a háborús költészet patriarchális, vidékies színezete is. A szövegek bizonyos szintű, olykor primitív megformáltságával, az ösztönös érzelmi szférára apellálva elsősorban cselekvésre vagy áldozatvállalásra buzdítottak. Tóth Árpád, aki a háborús költészetet az esztétika patikamérlegére tette, így summázza véleményét: „a kabarévers nyegle és csacska uralmát nyögi háborús lírai-epikai termelésünk”.²⁷ Kosztolányi Dezső keményebben ítél, igaz, már a háború végén: „[...] mocskos, sáros, véres hadi nóták. [...] Ilyen a nagyhatalmi líra. [...] Fajtalanabb tréfát néppel még nem csináltak dallal. Ezzel haltak meg a fiaink, a testvéreink, az apáink gáztámadások alatt, ágyútűzben, rohamozva.”²⁸ Nem vitatom – a nyíltan uszító, gyűlölködő szövegeket nem számítva –, egy részüket a haza iránti valós aggodalom szülhette. De a felelőtlenségnek a jó szándék sem adhat menlevelet. Az első világháborús magyar líra csak egy ideológiai-performatív hatalmi aktus révén jutott értékpozícióhoz, minden más helyzetben kiderül retorikus üressége. Nem véletlen, hogy a legtöbb költemény és írója feledésbe merült.

ENDRE BAKÓ

Experience and Worldview in the Hungarian Poetry of the First World War

Taking stance regarding the question of war was the “litmus paper” of the test of patriotism. Whoever was against war was a defeatist, moreover, a traitor. The conservative, folk-national group – with a few exceptions - was on the side of war, while the generation producing “new songs for new times” (Endre Ady, Mihály Babits, Dezső Kosztolányi, Margit Kaffka, Ernő Szép, Menyhért Lengyel, Ákos Dutka, Árpád Tóth, etc.) was, apart from some initial hesitation, on the side of peace. The full scale of production cannot be measured; we are talking about tens of thousands of work. One of the main characteristics of war poetry was the emphasis on the defensive aspect.

²⁵ BABITS Mihály, *Gyermekek és a háború*, Nyugat, 1914, II/1, 260.

²⁶ LENGYEL Menyhért, *Egyszerű gondolatok*, Nyugat, 1915/I, 77.

²⁷ TÓTH ÁRPÁD, *Gyulai Ágost*: Háborús antológia, Nyugat, 1917/I, 507–509.

²⁸ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Visszajáró dalok* = K. D., *Füst, i. m.*, 492–493. (Eredeti megjelenés: Pesti Napló, 1918. nov. 10.)

Many poems connected the First World War with the Hungarian War of Independence of 1848-49. Some poets (such as Mihály Szabolcska) saw the essence of Hungarian identity in war-time valour. The main core of these poems consists of heroic and sentimental texts, belittling dying and praising heroic death. Some militarist poems disparaged “rotten” peace as the root of liberalism, cosmopolitanism, and ideas of freemasonry. Propaganda poetry was advocating national unity. War poetry drew an idealistic portrait of the relationship between the officers and the troops. Finally, one can find a multitude of poems mocking and hating the enemy. The Hungarian poetry of the First World War only gained a position of value by an ideological-performative power act; all other instances reveal its rhetorical emptiness.